

”Kuin Egyptin heinäsirkat”

Kerjääminen piirilääkärien silmin vuosina 1865–1869

Eetu Ala-Ranta

Kandidaatintutkielma

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2024

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma

Eetu Ala-Ranta

”Kuin Egyptin heinäsiirakat”

Kerjääminen piirilääkärien silmin vuosina 1865–1869

Sivumäärät: 23

Kandidaatintutkielmani aiheena on tutkia, minkälaisia asenteita ja ennakkoluuloja piirilääkäreillä oli kerjäläisistä, käyttäen neljää eri teemaa: sairauksia, nälänhätää, moraalialia ja työllisyyttä. Tutkielma rajoittuu vuosille 1865–1869 eli tarkemmin suurien nälkävuosien ajalle. Tavoitteena on myös selvittää, erottuuko piirilääkärien vuosikertomuksista yhtenäisiä asenteita erilaisia kerjäläisryhmiä kohtaan ja muuttuvatko lääkäreiden asenteet vuosina 1865–1869.

Alkuperäisaineistona toimii piirilääkäreiden vuosikertomukset, mihin lääkärit kirjasivat tietoja esimerkiksi alueensa terveydentilasta, moraalista, köyhäinhoidosta ja kerjäläisyydestä. Vuosikertomuksia analysoidaan lähiluvun avulla.

Tutkimuksen tulokset osoittavat, että osa piirilääkäreistä piti kerjäläisiä tautienlevittäjinä ja osa piti tautien leviämässä suurempana syyllisenä köyhäintaloja. Samoin osa piirilääkäreistä piti kerjäläisiä tietämättöminä ja vanhoihin tapoihin juurtuneina, sillä monet kerjäläiset suosivat perinteisiä hätäruokia, eikä valtion uusia vaihtoehtoja. Osa piirilääkäreistä taas mahdollisesti näkee kerjäläisten pelot hätäruokien terveysvaikutuksista. Piirilääkärit reagoivat vahvemmin kerjäläisyyden kitkemiseen kuin kerjäläisten mahdolliseen rikollisuuteen. Työn kannalta lähes kaikki piirilääkärit pitivät kerjäläisten työntekoa hyvin tärkeänä ja heidän mielestään työstä kieltäytyminen oli hyvin häpeällistä ja laiskaa.

Vuosikertomukset osoittivat myös, että piirilääkärit kirjoittivat oman piirinsä kerjäläisistä myötätuntoisemmin ja oli paljon kriittisempi muiden paikkakuntien kerjäläisistä. Tultaessa suurien nälkävuosien tuhoisimpaan vuoteen 1868, mielipiteet kaikista kerjäläisistä kasvoi huomattavasti ja monissa piireissä harjoitettiin hyväntekeväisyyttä.

Avainsanat: Kerjäläiset, piirilääkärit, suuret nälkävuodet, sosiaalishistoria

Sisällysluettelo

1	Johdanto.....	4
2	Kerjäläisyys vuosikertomuksissa.....	8
3	Kerjäläisten monet kasvot.....	10
3.1	Sairaat kerjäläiset.....	10
3.2	Nälkäiset kerjäläiset.....	11
3.3	Moraalittomat kerjäläiset	12
3.4	Laiskat kerjäläiset	14
4	Kerjäläistyypit ja muuttuvat asenteet.....	17
4.1	Kahdenlaisia kerjäläisiä.....	17
4.2	Mielipide kerjäläisistä muuttuu	18
5	Piirilääkäreitä ja kerjäläisiä	20
	Lähteet.....	22

1 Johdanto

Vuodet 1865–1869 olivat Suomen historiassa rankkoja vuosia. Näistä varsinkin vuodet 1866–1868 eli Suuret nälkävuodet olivat poikkeuksellisia, kun huonot sadot ja niistä johtuva nälänhätä sekä kulkutaudit johtivat ennennäkemättömään kuolleisuuteen. Kolmen vuoden aikana Suomen vajaasta kahdesta miljoonasta asukkaasta 270 000 ihmistä kuoli, mikä oli noin 150 000 henkeä enemmän kuin normaalina vuonna. Pahimpana vuotena 1868 kuolleisuus oli jopa 8 prosenttia Suomen väkiluvusta. Kestikin kuusi vuotta, ennen kuin väkiluku ylitti nälänhätää edeltäneen määrän.¹

”Mutta sitten maan pohjoisosista tuli lukematon joukko nälkään näkeviä kerjäläisiä, jotka kuin Egyptin heinäsiirakat² tulvivat paikan ja söivät kaiken, minkä saivat käsiinsä”³. Näin kuvasi Loviisan piirilääkäri vuonna 1868 alueelle saapuneita ruokaa etsiviä kerjäläisjoukkoja. Nälkävuosilla oli merkittävät talousvaikutukset, mikä näkyi kansalaisten elämässä laajana työttömyyteen ja köyhyytensä. Ruuan puute ajoi liikkeelle kerjäläislaumoja pois alueilta, joihin nälänhätä oli vaikuttanut eniten. Näitä olivat Pohjanmaa, Keski- ja Itä-Suomi, mistä kerjäläiset suuntasivat työn ja ruuan perässä Etelä-Suomen kaupunkeihin, läntiselle rannikolle, itään Venäjälle sekä pohjoiseen Ruotsiin ja Norjaan. Antti Häkkinen arvioi kerjäläisten määräksi nälkävuosien aikana jopa 100 000 ihmistä.⁴

Nälkävuosien aikana kerjäläisellä tarkoitettiin ruuan tai työ perässä liikkuvaa henkilöä. Kerjäläiset kulkivat köyhäntalosta ja maatilalta toiseen etsien töitä, asutusta tai ruokaa. Kerjääminen oli kielletty vuoden 1852 lainsäädännössä, mutta tätä ei kuitenkaan pystytty kunnolla valvomaan, varsinkaan nälkävuosina.⁵

Vuoden 1852 vaivaishoitoasetus asetti kunnat vastuuseen vaivaishoidon järjestämisestä. Asetuksen tarkoituksena oli saada pitäjät huoltamaan omien alueidensa vaivaiset ja erottaa apua tarvitsevat työkykyisistä. Laki antoi työkykyisille köyhille oikeuden saada apua työtä

¹ Häkkinen & Forsberg 2015, 99.

² Tämä on viittaus Raamatun Vanhan testamentin kertomukseen, missä heinäsiirakat ovat yksi kymmenestä Jumalan lähettämästä vitsauksesta. Kertomuksessa heinäsiirakat syövät kaiken Egyptin kasvillisuuden. 2. Moos.10:4–5.

³ *”Men kom så från landets nordliga delar en oräknelig skara af uthungrade tiggare, hvilka, lika Egyptens gräshoppor, öfversvämmade orten, förtärande allt, hvad de kunde öfverkomma”.* Käänt. KI. Finska Läkäresällskapets Handlingar (FLH) 1868, Loviisan vuosikertomus, 254.

⁴ Häkkinen 1991, 138–139.

⁵ Häkkinen 1992, 125–147.

vastaan, mutta tämä olikin todellisuudessa pääosin symbolinen määritelmä ja varsinkin nälkävuosien kaltaisina katovuosina töitä ei ollut läheskään tarjolla kaikille kerjäläisille.⁶ Tämän lain tarkoituksena oli Jouko Jaakkolan mukaan huono-osaisten tukemisen lisäksi tarkoitus sitoa tilaton väestö talollisten ja viranomaisten vallan alle, jotta työvoima pystyttäisiin varmistamaan esimerkiksi jokaisen vuoden sadolle eikä köyhät lähtisi kerjäämään tai etsimään töitä muilta paikkakunnilta.⁷

Yksi vaivahoitojärjestelmän osa olivat piirilääkärit. He olivat 1860-luvun yhteiskunnassa pitäjiensä yläluokkaa ja he edustivat pappien ohella sivistyneistöä sekä olivat kotoisin kaupungeista. Talonpoikaistaustaisia lääkäreitä olikin hyvin vähän.⁸ Piirilääkärit näkivät yhtenä tehtävänä sivistää kansaa, joka nähtiin elävän tietämättömyyden ja taikauskon vallassa. Piirilääkäreiden yhteiskunnallinen asema ei kuitenkaan estänyt heitä suorittamasta tehtäviään ja vuosina 1866–1868 63 piirilääkäristä 11 kuoli.⁹

Yksi piirilääkärien tehtävistä oli raportoida oman piirinsä terveydentilasta. Lääkintötoimen yllihallitus antoi päivitetyn listan kiertokirjeessä vuonna 1857. Lääkärien tuli kertoa esimerkiksi alueensa maantieteellisestä asemasta, ilmastosta, kulttuurista, kaupungeista, elinkeinoista, asukasmäärän muutoksista, koulutuksesta, siveydestä, köyhäinhoidosta, taudeista, rokotuksista, virkamatkoista ja alueen lääkäreistä.¹⁰ Kertomusten varsinainen sisältö oli kuitenkin vaihtelevaa ja piirilääkärit eivät aina kirjoittaneet kaikesta, mihin heitä ohjeistettiin. Esimerkiksi vuonna 1868 Raahen piirilääkäri kertoi oudoista sääilmiöistä, usean todistajan näkemästä hetkellisestä liekistä taivaalla ja seuraavana aamuna löytyneestä rikkinäisestä savupiipusta.¹¹ Vuosikertomukset saattoivat olla siis hyvinkin kirjavia.

Tämän tutkielman tavoitteena on tutkia minkälaisia asenteita ja ennakkoluuloja piirilääkäreillä oli kerjäläisiä kohtaan, käyttäen apuna neljää teemaa: sairaudet, nälänhätä, moraalit ja työllisyys. Tarkoituksena myös on pohtia, erottuuko aineistosta tiettyjä yhtäläisyyksiä asenteissa erilaisiin kerjäläisiin kohtaan ja muuttuuko asenteet vuosina 1865–1869. Tutkielman aihealue on rajattu vuosiin 1865–1869, mutta tutkielma keskittyy pääosin suuriin nälkävuosiin eli vuosiin 1866–1868, mitkä ovat tutkimusaineiston ja tutkimuskysymysten kannalta antoisimmat vuodet. Laajempi rajaus vuotta ennen ja vuoden nälkävuosien jälkeen antaa

⁶ Toivanen 2015, 9–10.

⁷ Jaakkola 1994, 110–139.

⁸ Kontturi 2021, 59–60.

⁹ Vuorinen 2006, 15–17.

¹⁰ Vuorinen 2006, 18–19.

¹¹ FLH 1868, Raahen vuosikertomus, 542.

paremman kuvan niin nälkävuosien poikkeuksellisuudesta kuin siitä, miltä ”normaali” vuosi näytti piirilääkärien silmissä.

Vuosikertomukset toimivat tutkielman alkuperäisaineistona. Tutkielmassa käytetään kaikkia vuosikertomusten painettuja versioita, jotka julkistettiin vuosina 1854–1872 *Finska Läkäresällskapets Handlingar* - aikakauslehdessä. Heikki Vuorinen on tehnyt vertailua alkuperäisten ja lehdessä painettujen versioiden välillä. Hänen mukaansa tekstit vastaavat pääosin toisiaan ja erot ovat yleensä kielellisiä korjauksia. Sensuuria saatettiin kuitenkin harjoittaa, sillä yhdessä vuosikertomuksessa oli jätetty pois piirilääkärin pohdintaa yhteydestä Venäjän armeijan ja sukupuolitautilien leviämisen välillä.¹² Lähdekriittisesti tarkastellen voisi ajatella lääkärin itse harjoittaneen sensuuria tai ainakin kirjoittaneen hillitymmin, sillä kertomukset julkistettiin muiden luettavaksi. Lähteiden sisällöstä kaikki ole lääkäreiden keräämää, vaan useampi piirilääkäri mainitsee saavansa tiedot syntyneistä ja kuolleista seurakunnilta. Samoin taudeista puhuttaessa tulee ottaa huomioon 1860-luvun lääketiede, joten he ovat saattaneet diagnosoida tauteja väärin. Nämä seikat eivät kuitenkaan vaikuta kerjäläisistä käytettävään kielenkäyttöön, joten lähdeä voitaisiin pitää luotettavana tutkielman tarkoituksena.

Tutkija Andrew Newbyn mukaan suurilla nälkävuosilla ei ole Suomessa samanlaista kansaa määrittävää ominaisuutta, kuin esimerkiksi Irlannin nälkäkriisillä.¹³ Aiheesta on silti tehty laajasti tutkimusta, monella eri tieteenalalla. Historia-aineissa esimerkiksi Oiva Turpeinen, joka tutki vuonna 1986 tauteihin ja nälkään kuolleiden suhdetta keskenään kirjassa *Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866–1868*. Kari Pitkänen taas on käsitellyt aihetta useasti, esimerkiksi kuolleisuutta käsittelevässä artikkelissa kirjassa *Kun halla nälän tuskan toi*. Piirilääkärien vuosikertomuksia tutkimuksessaan on laajasti käyttänyt Heikki Vuorinen teoksessa *Tautinen Suomi 1857–1865*, joka antaa kattavan yleiskuvan kulkutaudeista esiteollisessa Suomessa. Kerjäläisyyttä on käsitelty useassa teoksessa, mutta se ei ole ollut tutkimuksen kohteena. Kerjäläisyyttä on käsitellyt esimerkiksi Panu Pulma kirjassa *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: suomalaisten sosiaalisen turvan historia* vuonna 1994. Lisäksi hän on tutkinut romanipolitiikkaa ja lastensuojelun historiaa. Piirilääkärien asenteita kerjäläisiä kohtaan ei ole kuitenkaan tutkittu.

¹² Vuorinen 2006, 21–22.

¹³ Anniina Wallius, 150 vuotta sitten 200 000 suomalaista menehtyi – muistatko syyn? *Yle* 25.7.2017.

Tutkielmassa käsitellään ensin vuosikertomuksia tarkemmin käyden läpi tilastollisesti kerjäläisyyden esiintymistä vuosikertomuksissa ja samalla pohditaan niiden kerjäläisyyteen liittyvää sisältöä. Seuraavaksi käsitellään piirilääkärrien asenteita kerjäläisiä kohtaan käyttäen neljää teemaa: Sairauksia, nälänhätää, moraalialia ja työllisyyttä. Tämän jälkeen käsitellään aineistossa näkyneitä yhtäläisyyksiä sekä eroja erilaisten kerjäläisten ja ajankulun myötä. Tutkimuksessa käytetään tilastomenetelmiä alkuperäisaineiston analysointiin, mutta myöhemmissä luvuissa kerjäläisyyttä tutkitaan käyttäen laadullista lähilukua. Tarkoituksena on tarkastella piirilääkärrien käyttämää kieltä ja selvittää, minkälaisia asenteita ja uskomuksia heidän sanojensa takana on.

2 Kerjäläisyys vuosikertomuksissa

Piirilääkäreiden vuosikertomuksia oli vuosilta 1865–1869 yhteensä 267 kappaletta ja niiden pituus vaihteli yhdestä sivusta useampaan, riippuen kirjoittajasta, paikkakunnan koosta tai vuoden tapahtumista. Vuosikertomukset olivat kuitenkin melko lyhyitä tiivistelmiä vuoden tapahtumista ja mikäli kerjäläisyydestä mainittiin, siitä puhuttiin vielä lyhyemmin, yleensä muutamasta lauseesta pidempään kappaleeseen. 267 vuosikertomuksesta 14 oli tarkempia tiettyjä paikkakuntia koskevia raportteja, mitkä eivät kuitenkaan esiintyneet säännöllisesti kuten vuosikertomukset. Esimerkiksi Viipurin kaupungin vuosikertomus ilmestyi vain kerran vuosina 1865–1869.

Kerjäläisyydestä puhutettaessa käsiteltiin usein toimia, mitä oli tehty sen ehkäisemiseksi esimerkiksi ruuan jakamista, tilapäisten sairaaloiden tai asutusten perustamista tai työn järjestämistä. Tämän lisäksi piirilääkärit pohtivat kerjäläisyyden vaikutuksia ja kertoivat välillä myös omia mielipiteitään kerjäläisistä. Oheisessa taulukossa 1 on esitelty, miten usein kerjäläisyys mainittiin vuosikertomuksissa ja yhdistettiinkö kerjäläisyyteen sairauksien leviäminen tai yleisen moraalin lasku.

Taulukko 1. Vuosikertomuksen maininnat kerjäläisyydestä ja sen yhteyksistä sairauksiin sekä moraliin vuosina 1865–1869.

Vuosi	1865	1866	1867	1868	1869
Mainittiin kerjäläisyys.	23	31	32	39	18
Ei mainittu kerjäläisyyttä.	33	24	20	12	35
Kerjäläisyys yhdistettiin sairauksiin.	8	10	4	15	4
Kerjäläisyys yhdistettiin yleisen moraalin laskuun.	5	8	12	5	7

Taulukosta 1 voidaan huomioida, miten suuret nälkävuodet vaikuttivat piirilääkärien vuosikertomusten sisältöön ja miten poikkeuksellisia vuodet 1866–1868 olivat. Maininnat kerjäläisistä kasvaa selvästi kolmen nälänhätävuoden aikana ja heidän läsnäolonsa liitettiin myös moraalilaskuun ja sairauksien leviämiseen. Piirilääkärit saattoivat usein viitata edellisten vuosien vuosikertomuksiin, kertoen ettei asiat olleet muuttuneet kuluneen vuoden

aikana. Näin ollen voisi olettaa, että kertomuksia kirjoittaneet lääkärit eivät välttämättä aina kirjanneet, mikäli alueella oli heistä vähäinen, edelliseen vuoteen verrattavissa oleva määrä kerjäläisiä tai lääkärit eivät pitäneet kerjäläisten läsnäoloa merkittäväksi vuosikertomuksen kannalta.

Joillakin alueilla ei piirilääkäriin mukaan ollut kerjäläisyyttä ollenkaan vuosina 1865–1869, kuten esimerkiksi Godbyn eli Ahvenanmaan piirissä ei mainittu alueella esiintyvän kerjäläisyyttä ollenkaan, vaikka alueen taloudellinen tilanne huonontuikin vuonna 1866 ja vuoden 1868 vuosikertomuksessa piirilääkäri kertookin, että kukaan ei kuollut piirissä nälkään. Muusta Suomesta eristetty Ahvenanmaa oli tosin ideaalissa asemassa torjua kerjäläisyyttä, kun muun maan kerjäläiset ei voineet vaeltaa alueelle ja Ahvenanmaalla oli muitakin ruokatilannetta helpottavia elinkeinoja, kuten kalastus.¹⁴ Lähes sama tilanne oli Kittilässä eli Lapin piirissä, missä maataloutta harrastettiin vain piirin eteläosissa. Poronhoito ja kalastus tukivat asukkaiden ruuan hankkimista.¹⁵ Tosin harvaan asuttu Lappikaan ei myöskään ollut houkutteleva kohde kerjäläisille, vaan suurin osa kerjäläisjoukoista suuntasi Lapin läpi kohti pohjoista Ruotsia ja Norjaa.¹⁶

Tultaessa vuoteen 1869 maininnat palasivat lähes samoihin tasoihin vuoden 1865 kanssa. Vuoden 1868 hyvän sadon myötä kuolleisuus ja kerjäläisyys alkoi laskea koko maassa.¹⁷ Vuoden 1869 vuosikertomuksessa Porin piirilääkäri kertookin, kuinka edellisen vuoden lukemattomat kerjäläisjoukot olivat ikään kuin pyyhkäisty pois.¹⁸ Uusikaarlepyyn piirilääkäri raportoi samoissa merkeissä, kerjäläisjoukot olivat kadonneet sadonkorjuun alkaessa kuin taikuudella.¹⁹ Korkea kuolleisuus edellisinä vuosina tarkoittikin, että nälänhädän poistuessa ruokittavia sekä työnhakijoita oli vähemmän, minkä voisi olettaa vaikuttaneen merkittävästi kerjäläisten määrään.

¹⁴ FLH, Godbyn vuosikertomus 1866, 366 ja 1868, 293.

¹⁵ FLH, Kittilä 1867, 1020–1209.

¹⁶ Häkkinen 1991, 138–139.

¹⁷ Häkkinen 1991, 77.

¹⁸ FLH, Porin vuosikertomus 1869, 663.

¹⁹ FLH, Uusikaarlepyyn vuosikertomus 1869, 804.

3 Kerjäläisten monet kasvot

3.1 Sairaot kerjäläiset

Yksi yleisimpiä kerjäläisiin liitettyjä ongelmia oli kulkutaudit. Näistä vaeltaviin kerjäläisryhmiin liitettiin varsinkin lavantauti eli tyyfus, pilkkukuume ja toisintokuume. Olli Turpeisen mukaan monessa läänissä puolet kuolemista oli lavantaudin aiheuttamia. Pilkku- ja toisintokuumeiden on ajateltu olleen myös merkittäviä tappajia, sillä ne levisivät täiden välityksellä ja hygienian taso oli 1860-luvun Suomessa alhaista talollistenkin keskuudessa.²⁰ Ei ollutkaan yllättävää, kun moni piirilääkäri oli huolissaan tauteja levittävistä kerjäläisistä. Sairaot köyhät saivat vastaansa ristiriitaisia reaktioita heidän asemastaan kulkutautien levityksessä.

Moni piirilääkäri kertoo, miten kerjäläiset toivat kulkutauteja alueelleen. Hämeenlinnassa piirilääkäri kuvailee, miten tietty kerjäläisperhe oli levittänyt lavantautia ja miten uusia tartuntoja oli esiintynyt kaikkialla, missä he olivat vierailleet.²¹ Kulkutautiepidemiat nähtiin suuressa osassa maata kerjäläisten aiheuttamina ja lähes kaikissa vuosikertomuksissa mainittiin sairauksien leviävän köyhien keskuudessa.

Tautien ehkäisyä ei auttanut keinot, millä kerjäläisyyttä yritettiin estää. Lähes kaikissa piireissä kerjäläisyyden torjumiseksi perustettiin köyhäintaloja. Nämä olivat kerjäläisille erittäin vaarallisia, kuten Kajaanin piirilääkäri huomioi vuonna 1968. Kuvernööri oli käskenyt rakentaa köyhäintaloja, minkä piirilääkäri nopeasti huomasi virheeksi. Kerjäläiset olivat pakkautuneet näihin majoihin, nälästä ja taudeista riutuneina. Lääkäri kävikin nyt kamppailua niiden sulkemiseksi, kertoen niiden elinolojen olevan niin huonoja, että ei uskonut kenenkään sairastuneen selviytyvän. Kuvernööri ei suostunut myöskään sulkemaan niitä, ennen kuin itse vieraili yhdessä.²²

Heinolassa piirilääkäri totesi saman kuin edellinen ja vastusti köyhäintalojen rakentamista kerjäläisten kokoontumispaikoille.

Useimmissa kunnissa harjoitettu ajatus köyhien talojen perustamisesta on ehkä ollut helpoin toteuttaa, mutta on varmaa, että nämä hyväntekeväisyysjärjestöt ovat kaikkialla osoittautuneet rajuiksi tappavien epidemioiden pesäkkeiksi.

²⁰ Turpeinen 1986, 137–141 ja 40–43.

²¹ FLH, Hämeenlinnan vuosikertomus 1866, 397–398.

²² FLH, Kajaanin vuosikertomus 1867, 556.

Kun lavantautiepidemia lähestyi, hän halusi hajauttaa köyhäntalot tasaisesti ympäri kuntaa, hidastaakseen epidemiaa.²³ Jotkut lääkärit huomasivatkin, että taudit eivät olleet yksiselitteisesti kerjäläisten tuomia, vaan kerjäläisyyttä estämään rakennetut köyhäntalot toimivat tautien levittämipaikkoina. Yleisesti voi päätellä, että piirilääkäreiden arvio kerjäläisistä taudinkantajina on jakautunut. Osa uskoo suurempana syyllisenä olevan köyhäntalot ja toinen osa pitää vielä kerjäläisiä merkittävimpinä taudinkantajina.

3.2 Nälkäiset kerjäläiset

Piirilääkäreiden asenteseen vaikutti myös nälkävuosille ajankohtainen kiista hätäruuasta, erityisesti hätäleivästä. Tämä näkyi jossain määrin myös lääkärien vuosikertomuksissa. Kangasalalla väestö vastusti hätäleipäaineksien hankintaa.

Löysä väestö, jolla ei ollut tulevaisuudennäkymiä, oli se, johon ajan paineet vaikuttivat vähiten. Kaikkia hätäleivän keräyspyyntöjä vastaan osoitettiin mitä itsepäisintä passiivista vastustusta.²⁴

Korvikeruuat olivat tulleet kiinteäksi osaksi 1800-luvun suomalaista ruokakulttuuria, mikä oli kehittynyt suosimaan varastointia. Ruokaa pyrittiin varastoimaan mahdollisimman paljon etukäteen ja hätäleipä oli tähän tarkoitukseen erinomaista. Suomalaiset joutuivat täydentämään ruokavaliotaan usein myös normaalivuosina hätäleivällä. Tässä oli kuitenkin muodostunut kiistaa yhteiskuntaluokkien välille. Ylemmät luokat yrittivät edistää uusien hätäruokien, kuten jäkäläleivän käyttöönottoa. Rahvas taas vastusti uusia hätäruokia, suosien perinteisiä hätäruokia ja niiden terveyshaitoista levisi paljon huhuja. Varsinkin jäkäläleipä nousi kiinnostuksen kohteeksi, kun vuoden 1867 sadon kohtalo tuli ilmiselväksi. Jäkäläleivällä oli kuitenkin hyvin huono maine, mikä vaikutti sen keräämiseen ja vastustus jatkui vielä nälkävuosien pahimman vuoden 1968 puolelle. Modernien tietojen mukaan hätäleivät usein vaikuttivat syöjän terveyteen tai olivat jopa myrkyllisiä, jos ne valmistettiin väärin.²⁵

Nälän edessä kerjäläiset kuitenkin yleensä turvautuivat hätäleipään. Kuntien antama apu oli usein annettu hätäleivän muodossa. Esimerkiksi Iisalmella köyhille ja kerjäläisille jaettiin

²³ ”*Den i de flesta kommuner praktiserade idèen att inrätta fattigherbergen, har måhända varit den lättast utförbara, men säkert är, att dessa välgörehetsanstalter överallt visat sig urarta till fruktansvärda härdar för dödade epidemier*” FLH, Heinolan vuosikertomus 1868, 418.

²⁴ ”*Den lösa befolkningen, den som hade ingen utsigt för morgondagen, var den som minst tycktes berörd af tiden betryck. Mot all uppmaningar att insamla nödrödsämnen satte den ett passivt motstånd af segaste slag*” FLH, Kangasalan vuosikertomus 1868, 348–350.

²⁵ Vornanen 2016, 178–191.

hätäleipää mikä sairastutti heidät.²⁶ Hätäapu oli usein järjestetty huonosti, että se usein lisäsi kuolleisuutta ilmentyen piirilääkärien ja maaherrojen tekemistä tarkastuskäynneistä.²⁷ Kaikki piirilääkärit eivät kuitenkaan yrittäneet edistää uusien hätäleipien käyttöä. Esimerkiksi Torniossa vuonna 1867 piirilääkäri kertoo jopa paikallisten joutuneen turvautumaan hätäkeinoihin.

Köyhyys painaa tavallista kansaa enemmän kuin koskaan aikaisemmin tämän vuoden kasvun puutteen vuoksi. Ei vain syrjäytyneet, vaan myös suuri osa syntyneestä väestöstä on joutunut turvautumaan hätäleipään.²⁸

Sivistyneet piirilääkärit eivät luultavasti täysin ymmärtäneet joidenkin kerjäläisten vastustusta uusia hätäleipiä kohtaan. Osa lääkärit osoittavat kyllä, että tunsivat myötätuntoa, kun kerjäläiset joutuivat syömään hätäleipää. Tästä ja Tornion piirilääkäriin kertomuksesta voi päätellä, että hekin uskoivat hätäleivän haitallisiin terveysvaikutuksiin jossain määrin. Samoin kuin sairauksien kanssa, piirilääkäreiden voisi katsoa olevan jakautuneen tässä asiassa.

3.3 Moraalittomat kerjäläiset

Yksi piirilääkärien tehtävistä nähtiin olevan alempien luokkien sivistäminen. Tämä oli melko normaali ajattelutapa piirilääkäreiden kaltaisille yläluokkien edustajille, joille sivistäminen ja valistaminen oli tie luoda kansalle moraalinen perusta. Tätä yritettiin kasvattaa esimerkiksi koulutuksen avulla. Piirilääkäreiden piirien moraalit voitaisiin nähdä eräänlaisena sivistyksen tason merkinä ja lääkärit kuvasivat vuosikertomuksissa usein alueen yleistä moraalit. Tämä oli melko laaja termi ja saattoi tarkoittaa kertomuksissa rikosten ja sukupuolitautien määrää, epäsovivaa käytöstä ja muun muassa kerjäämistä. Vuoden 1852 vaivaishoitolaian yhtenä tarkoituksena olikin myös asettaa kerjäläiset valtion holhouksen alle, tavoitteena kitkeä tämä tapa pois.²⁹

Piirilääkärit puhuivat kerjäläisten vaikutuksesta moraalit laajasti ja harvemmin myötätuntoisesti. Vahvimpana esimerkkinä voisi esitellä Rautalammen piirilääkäriin, joka otti hyvin vahvan kannan kerjäläisiä vastaan. Hän kertoo kerjäläisillä olevan luontainen taipumus laiskuuteen ja joutilaisuuteen sekä miten kerjäläiset ovat oppineet almujen keräämisen taidon

²⁶ FLH, Iisalmen vuosikertomus 1868, 472.

²⁷ Antti Häkkinen, Suomen 1860-luvun nälkätarkastus - syitä ja seurauksia. *Duodecim* nro. 127, 23/2012.

²⁸ ”Mera än någonsin förut trycker fattigdomen allmogen till följd af årets missvext. Icke allenast den obesutna, utan ock en stor del af den besutna befolkningen, har tvungits att gripa till nödbröd.”

FLH, Tornio 1867, 1017.

²⁹ Urponen 1994, 189–193.

käyttäen sitä ilmaisten aterioiden ja vaatteiden hankkimiseen. Tämä piirilääkäri menee kuitenkin vuosikertomuksessaan vielä pidemmälle, julistaen kerjäläiset vaaraksi isänmaalle ja heidän elämäntapansa olevan maan tuhoksi.

Tästä kurjasta toimialasta voidaan melko pian sanoa muodostuneen kansantyyli, joka uhkaa maata täydellisellä tuholla. -- On helposti havaittavissa, että tällainen kulkurielämä ei aiheuta vain moraalista turmeltumista, vaan myös melko vakavaa fyysistä rappeutumista ja on siten kiinteästi yhteydessä yleiseen terveydentilaan.³⁰

Myös rikollisuuden lisääntymisestä keskustellaan vuosikertomuksissa. Oiva Turpeisen mukaan rikollisuus, varsinkin varkaudet lisääntyivät nälkävuosien aikana. Rangaistuksia jaettiin varkauksista lähes kaksinkertainen määrä verrattuna aiempaan ja pieniä rikoksia myös selvitettiin vähemmän.³¹ Tämä ilmiö oli esillä Vaasan vuosikertomuksessa vuonna 1867, missä piirilääkäri kertoo, kuinka kerjäläisyys oli heikentänyt alueen moraalialaa syövän tavoin. Varkaudet olivat lisääntyneet merkittävästi ja luonnollisesti lääkärin mukaan, kun taas henkirikosten määrä oli vähentynyt. Piirilääkärin mielestä tämä oli seurausta alkoholitarjonnan vähentymisestä.³² Tämäkin ilmiö usein liitettiin kerjäläisyyteen. Esimerkiksi Kuortaneella vuonna 1866 piirilääkäri oli yhdistänyt alueella lisääntyneen rikollisuuden kerjäläisyyteen ja köyhyyteen.³³

Rikoksista puhuttaessa moni piirilääkäri olikin yllättävän myötätuntoinen.

Uudessakaupungissa vuonna 1867 piirilääkäri kertoo, kuinka moni työntekijä menetti työnsä ja joutui nyt tekemään työtä ruokaa vastaan, ajautuen usein rikokseen.³⁴ Tammelassa taas piirilääkäri pitää omituisena, että varkauksia ei tehdä hänen piirissään enemmän, kun siihen ajaututaan nälästä tai pakosta.³⁵ On yllättävää, että nämä piirilääkärit reagoivat varkauksiin ymmärtäväisemmin kuin kerjäämiseen. Rikoksien suorittamiseen usein ”päädyttiin” pakosta eikä kyseessä välttämättä ollut mikään kerjäläisten luontainen olemus. Toisaalta rikoksia ei oletettavasti suorittanut pelkästään kerjäläiset.

³⁰ ”Denna förderliga industri kan snart nog sägas hafva blifvit en folksed, som hotar landet med total ruin. -- Det inses lätt att ett sådant vagabondiff medför ej allenast moralisk depravition, utan också en ganska allvarsam fysisk försämring, och sålunda närä sammanhänger med det allmänna helsotillsståndet”. FLH, Rautalammen vuosikertomus 1868, 460.

³¹ Turpeinen 1986, 134.

³² FLH, Vaasan vuosikertomus 1867, 950–951.

³³ FLH, Kuortaneen vuosikertomus 1866, 534.

³⁴ FLH, Uudenkaupungin vuosikertomus 1867, 797.

³⁵ FLH, Tammelan vuosikertomus 1867, 843–846.

Piirien moraalialla heikensi myös lääkäreiden silmissä epäsovinnainen käytös. Piirilääkäreitä oli ohjeistettu kertomaan myös piirinsä uskomuksista ja kansanomaisista parannustavoista.³⁶ Näitä esiintyy vuosikertomuksissa harvemmin, mutta nämä harvat kertomukset antavat silti kerjäläisten ja moraalin suhteelle uusia ulottuvuuksia. Esimerkkinä toimii vuoden 1867 vuosikertomus Salmen piiristä, missä piirilääkäri kertoo, kuinka kerjäläiset olivat horjuttaneet alueen moraalialla.

--Venäjälle läpikulkevat irralliset ihmiset tekevät täällä laajamittaista pahaa verenvuodatuksella, kuppauksella, salaperäisten sairauden loitsujen lukemisella tauteja vastaan jne. verottaen täällä yksinkertaisia ja herkkäuskoisia maanviljelijöitä.³⁷

Moraali ja sen tarkkailu oli piirilääkäreille selvästi tärkeä osa heidän työtänsä. Piirilääkäreiden asema sivistäjinä asetti lääkärit selvästi piirinsä tietämättömien talonpoikien yläpuolelle ja lääkäreiden tehtävänä oli valvoa ja opastaa heitä. Heidän jyrkempi suhtautumisensa kerjäläisyyteen verrattuna rikoksiin olikin siis erikoista. Rikokset saattoivat olla heille normaali osa piirien elämää, toisin kuin nälkävuosien suuret kerjäläislaumat, Samoin monet kerjäläisistä saattoi olla vieraita ”loisia”, jotka olivat tulleet verottamaan piirin jo valmiiksi vähäistä ruuan määrää. Rikoksentehtäjät taas saattoivat olla ennalta tunnettuja paikkakuntalaisia. Lääkäreiden ylempi yhteiskunta-asema ei välttämättä vapauttanut heitä samasta vieraanpelosta, mikä valitsi ”tietämättömien” talonpoikien keskuudessa.

3.4 Laiskat kerjäläiset

1860-luvun alun Suomessa vain 6 prosenttia väestöstä asui kaupungeissa ja 85 prosentille väestöstä pääasiallinen elintapa oli maanviljely tai metsätalous, kuten tervanpolto. Teollistuminen oli vielä sen alkuvaiheissa, keskittyen kaupunkeihin. Lisäksi Suomessa järjestettiin 1860-luvulla suuria infrastruktuuriprojekteja, kuten Riihimäki-Pietari rautatien rakennus, mikä aloitettiin vuonna 1868. Projektien avulla valtio pystyi työllistämään vaeltavia kerjäläisiä, antaen apua työtä vastaan.³⁸

Yhtenä vuosikertomusten toistuvana teemana oli töiden järjestäminen kerjäläisille apua vastaan. Satojen ollessa pieniä, myös työpaikat vähenivät ja ihmiset joutuivat kerjäämään

³⁶ Vuorinen 2006, 19.

³⁷ ”--lösa personer genomvandring till Ryssland här bedrifva ofog med åderlätning i stor skala, koppning, läsning af mystiska besvärjelser mot sjukdom, m. m. beskatta dymedels de enfaldige och lättrogne bönderne härstädes” FLH, Salmi 1867, 904.

³⁸ Häkkinen & Forsberg 2015, 102–103.

elantoon. Tätä ei auttanut myöskään se, että Suomen senaatti otti vuonna 1867 kerjäläisyyttä vastaan tiukan linjan. Senaatti halusi avun olevan sidottuna työhön. Tämä oli vahvasti esillä myös lehdistössä, joka oli ollut vielä vuonna 1866 myötätuntoinen kerjäläisiä kohtaan. Nyt kerjäläiset olivat laiskoja, rikollisia ja syypäitä omaan tilanteeseensa. Senaatti kuitenkin palasi takaisin vanhan vaivahoitojärjestelmän kannalle, kun selvisi tulevan vuoden 1868 kriisin laajuus. Töitä ei yksinkertaisesti ollut tarpeeksi kaikille avunhakijoille ja pitäjät antoivat apua ehdoitta, siinä määrin kuin heillä oli apua antaa. Paikallisyhteisöt olivat kuitenkin monilla paikoin vahvasti ehdotonta apua vastaan, ja tämä on esillä piirilääkärien vuosikertomuksissa.³⁹

Monet piirit järjestivät töitä ruokaa vastaan köyhille, Piirilääkärit olivat kuitenkin usein eri mieltä kieltäytymisen syistä. Mikkelin piirilääkäri ottaakin vuonna 1866 tiukan linjan kerjäläisiä kohtaan kritisoiden kansan harhaanjohtavaa armoa, mikä rohkaisee kerjäläisiä. Hänen ilmaiseekin mielipiteensä hyvin selvästi vuosikertomuksessa.

Tuntuu siltä, ettei enää ymmärretä sitä, että on häpeällistä olla vailla pakottavaa tarvetta toisten ihmisten taakkana tai että on ainakin velvollisuus yhteiskuntaa kohtaan pyrkiä ansaitsemaan elantonsa työllä.⁴⁰

Monet piirilääkärit näkivätkin, että köyhät valitsivat mieluummin kerjäämisen, kuin työntöön ja kokivat siitä muodostuvan uuden häpeällisen elinkeinon. Tämä on näkyvissä muun muassa Savonlinnan piirilääkärien ajatuksissa.

”Nälänhätävuosi on lisännyt kerjäläisten määrää ja proletaarit ovat asettuneet Savonlinnan lähelle, jotta he kerjäämällä eläisivät helpommin kuin työllä.”⁴¹

Todellisuudessa moni kerjäläinen oli kuitenkin liian heikko tai sairas tekemään töitä. Palkkana saattoi olla myös hätäleipää, mikä saattoi huhujen mukaan olla sairastuttavaa syöjälle.⁴²

Valtio järjesti kansalaisille hätäaputöitä, kuten kanaalien, teiden ja rautateiden rakentamista. Riihimäki-Pietari rautatien rakennus työllistikin vuonna 1868 4000–6000 ihmistä ja

³⁹ Häkkinen 1992, 130–135.

⁴⁰ ”Att det är en skam att utan trängande nöd ligga sina medmenniskor till last eller at man har åtminstone den skuldigheten mot det allmänna att söka med arbete förtjena sitt uppejälle synes man ej mer kunna fatta”. FLH, Mikkelin vuosikertomus 1866, 461–462.

⁴¹ ”Året hungersnöd har ökat tiggareskarorne och proletärer hafva bosatt sig i närheten af Nyslott för att genom tiggeri lättare är genom arbete kunna lifnära sig”. FLH, Savonlinnan vuosikertomus 1866, 487.

⁴² Vornanen 2016, 178–185.

työntekijät saivat 80 penniä palkkaa päivässä, mikä riitti elättämään yhden henkilön, muttei perhettä.⁴³ Huhut töistä johtikin siihen, että alueelle saapui haluttua isompi määrä ihmisiä.

Jo vuoden alussa tänne alkoi kerääntyä valtavat joukot kerjäläisiä kaukaisista paikoista, mikä rasitti entisestään näiden alueiden jo ennestään köyhää väestöä.⁴⁴

Piirilääkärit eivät olleet kovinkaan myötätuntoisia niitä kohtaa, jotka eivät työskennelleet. Työnteko oli, kuten vuoden 1852 lainsäädäntö totesi, pääasiallisena edellytyksenä avun saannille ja varsinkin, jos kerjäläinen koetaan työkykyiseksi. Piirilääkärien silmissä harvan työkyvyttömyys johtui sairaudesta, vaan laiskuudesta.

⁴³ Häkkinen 1991, 131–133.

⁴⁴ ”Redan i början af året begynte ofantliga tiggareskaror från långt aflägsna nejder att strömma hit, hvilket ännu mera betungade dessa trakters eljest nog nöställda befolkning”. FLH, Hollolan vuosikertomus 1868, 328

4 Kerjäläistyypit ja muuttuvat asenteet

4.1 Kahdenlaisia kerjäläisiä

Kerjäläinen on käsitteenä erikoinen, sillä nälkävuosina kerjäläisellä saatettiin tarkoittaa niin työn perässä muuttavaa, talosta taloon ruuan perässä kulkevaa, köyhäintaloissa asuvaa tai paikallista köyhtynyttä henkilöä. Näiden kohtelussa ilmenee kuitenkin selviä eroja ja piirilääkärien vuosikertomuksista pystyi erottamaan kaksi eri tyyppiä varsinkin vuosina 1866–1868.

Ensimmäinen kerjäläistyyppi, oli toiselta paikkakunnalta tuleva kerjäläinen. Tämänkaltainen kerjäläinen tuli uudelle paikkakunnalle etsimään elantoa, töitä tai ruokaa ja ei saanut kovin usein lämmintä vastaanottoa ainakaan piirilääkäreiltä. Monissa piireissä puhutaan usein esimerkiksi kerjäläisaalloista. Tampereen vuosikertomuksessa vuonna 1866 piirilääkäri kuvaa kerjäläisiä vitsauksena. ”*Maahanmuuttajakerjäläisiä on tulvinut alueelle suuria määriä, ja niistä on tullut vitsaus muuten ahdingossa olevalle maanmiehelle*”⁴⁵ Tätä ajattelutapaa kuvaa myös monet aiemmat kuvaukset kerjäläisistä tautien levittäjinä ja moraalien laskijoina. Piirilääkäri kutsuu piirissä asuvia maanmiehiksi, mikä antaisi kuvan, ettei kerjäläiset ole ansainnut paikkaa tässä ryhmässä. Ensimmäinen kerjäläistyyppi on epätoivottu vieras toiselta paikkakunnalta. He ovat tulleet alueelle ruuan ja työn perässä jakaen piirien jo vähäisiä resursseja. Nämä saavat piirilääkäreiltä hyvinkin paljon kritiikkiä toimistaan.

Toinen kerjäläistyyppi on paikallinen köyhtynyt henkilö, joka mahdollisesti kerjää omassa kunnassaan tai lähtee sieltä. Huittisten piirilääkäri kertoo, kuinka työpaikkojen menetykset ovat vaikuttaneet hänen piiriinsä.

--että sorretut tavalliset ihmiset joutuivat vähentämään palvelijakuntaansa, joutuivat työn puutteen vuoksi ja jottei kuolisi nälkään, lähtemään kotoa ja kotoa saadakseen elantonsa kerjäämällä.

Hän myös ilmaisee suruaan nähdessään teillä ja mökeissä sairauksista uupuneita lapsia.⁴⁶

Lappeenrannan piirilääkäri ilmoittaa yleästi, että hänen piiriinsä kuuluvassa seurakunnassa ei

⁴⁵ FHL, Tampereen vuosikertomus 1966, 384.

⁴⁶ ”*att den besutna allmogen varit tvungen att minska sin tjenarepersonal, nödgats, i brist på arbete och för att icke svälta ihjäl, lemna hus och hem, för att genom tiggande förskaffa sig lifsuppehälle*” FHL, Huittisen vuosikertomus 1966, 395.

kukaan kerjännyt.⁴⁷ Kuopiossa taas piirin köyhiä on tuettu vapaaehtoisesti ja lapsia on adoptoitu.⁴⁸ Paikalliset köyhät saivat piirilääkäreiltä paljon ymmärrystä ja myötätuntoa.

Tällainen kahtia jaottelu on helposti nähtävissä vuosikertomuksissa. Vuoden 1852 laki sitoi köyhät ja kerjäläiset lääkärien omien piirien vastuulle, joten lääkärit saattoivat toki pitää tehtävänänsä pitää huolta omista asukkaistaan.⁴⁹ Tosin todennäköisempänä voisi pitää sitä, että tämän lisäksi moni piirilääkäri tunsu yhteenkuuluvuutta oman yhteisönsä kanssa ja kirjoitti piiristä myönteisesti vuosikertomuksiin. Monissa vuosien 1866–1867 vuosikertomuksissa näkyy samanlainen ilmiö. Oman kunnan köyhät koettiin ansaitsevan siellä saadun avun, toisin kuin muualta Suomesta tulleet kerjäläiset. Tämä kuitenkin muuttui tullessa viimeiselle nälänhätävuodelle.

4.2 Mielipide kerjäläisistä muuttuu

Vuonna 1868 siirryttiin nälkävuosien pahimpaan vuoteen, milloin kuolleisuus oli korkeimmillaan. Halla oli 1800-luvun Suomessa pelätty vihollinen, mikä saattoi päättää maanviljelijän sadon kohtalon. Vuonna 1867 lumet kestivät pitkälle kevättä ja useissa paikoissa ympäri maata viljelemään päästiin vasta kesäkuussa. Maanviljelijät yllätti aikainen halla syyskuussa ja sato jäi hyvin pieneksi. Niin kansalaisille, että valtionviranomaisille valkeni jo nyt, että seuraavasta vuodesta oli tulossa erityisen vaikea, varsinkin vaeltaville kerjäläisille.⁵⁰

Montaa kerjäläistä kohtasi karu kohtalo. Kangasalalla monet kerjäläiset olivat tuomittuja kuolemaan, vaikka asukit lahjoittivat omia vähäisiäkin ruokatarvikkeita, sitä ei yksikertaisesti ollut tarpeeksi.

Alastomat, nälkäiset ja paleltuneet kerjäläiset, maalta maatilalle raahaavia sairaita, kaukaisempien seutujen vaeltajia, jotka siellä täällä putosivat tullessaan tilalle, ennen kuin ehti edes oppia heidän nimeään tai alkuperäpaikkaansa, --⁵¹

⁴⁷ FHL, Lappeenrannan vuosikertomus 1967, 872.

⁴⁸ FHL, Kuopion vuosikertomus 1966, 492.

⁴⁹ Jaakkola 1994, 110–139.

⁵⁰ Huhtamaa 2018, 51–52.

⁵¹ ”De nakna, utsvultna och förfrusna tiggareskarorna, de från gård till gård släpade sjuklingarne, de från aflägsnare trakter komne vandrarne, hvilka här och hvar stupade vid ankomsten till en gård, förrän man ens hunnit erfara deras namn eller hemort”, FHL, Kangasalan vuosikertomus 1868, 348–350.

Loviisassa piirilääkäri kertoo Kauhavalta tulleesta seitsenhenkisestä kerjäläisperheestä, josta vain 5 selvisi Loviisaan. Heistä neljä kuoli ja perheen äiti jatkoi matkaa yksin itään.⁵² Turussa kerjäläisiä varten kerättiin rahasto lahjoituksilla ja perustettiin käsityöläisyhtiö työllistämistä varten.⁵³ Muutamaa vuosikertomusta lukuun ottamatta, lähes kaikissa piireissä panostettiin vaivaishoitoon. Vasta vuotta aiemmin monissa samoissa kunnissa oli moitittu kerjäläisten laiskuutta ja heidän tuomiaan tauteja, nyt piirilääkärit olivat kiinnostuneet auttamaan heitä valittamatta. Ehkä tuleva kriisi yhdisti kansaa tai oli epärealistista odottaa kerjäläisten vain hankkivan töitä ja elättävän itsensä. Joka tapauksessa, kerjäläisvastainen mielipide vaihtui nälkävuosien pahimpana vuonna.

⁵² FHL, Loviisan vuosikertomus 1868, 348–350.

⁵³ FHL, Turun vuosikertomus 1868, 279–280.

5 Piirilääkäreitä ja kerjäläisiä

Piirilääkärien vuosikertomukset antoivat mielenkiintoisen kuvan vuosien 1865–1869 tapahtumista, suurista nälkävuosista, piirilääkäreiden asenteista ja ennakkoluuloista. Lääkärit näkivät tehtävänään sivistää tietämätöntä rahvasta, mikä näkyy heidän vuosikertomuksissaan.

Piirilääkärit yhdistivät sairauksien leviämisen usein kerjäläisten liikkeisiin. Lääkärit osittain syyllistivät kerjäläisiä, sillä he toivat alueella kulkutauteja ja tartuttivat lääkärien omia asukkaita. Osalle piirilääkäreistä kuitenkin selvisi, että yhtenä merkittävänä tautien levittäjänä olikin piirien omat lain määräämät köyhäntalot.

Yhtenä merkittävänä konfliktina piirilääkäreiden ja kerjäläisten välillä oli ristiriitaiset mielipiteet hätäleivästä. Sivistyneet piirilääkärit halusivat edistää muun muassa järkevän käyttöönottoa, mutta kansa oli paljon konservatiivisempi ja halusi pysyä vanhoissa hätäruoka-aineissa. Vuosikertomusten perusteella osa piirilääkäreistä piti uskomattomana, että osa kansasta näkisi mieluummin nälkään, kuin alkaa käyttämään uutta hätäleipää. Osa heistä taas oli myötätuntoisempia kerjäläisiä kohtaan, ilmeisesti nähden hätäleipien mahdolliset terveysvaarat.

Kerjäläisiä arvosteltiin myös yhteiskunnan moraalin laskijoina. Kerjäläisiä saatettiin pitää rikollisina, sillä rikosten määrä kasvoi laajasti nälkävuosien aikana. Heidän mahdolliseen rikollisuuteensa kuitenkin suhtauduttiin yllättävästi avoimemmin kuin kerjäämiseen, sillä varkausrikosten nousua nälänhädän aikana voitiin pitää luonnollisena. Vieraiden kerjäläisten nähtiin myös johtavan lääkäreiden omia asukkaita harhaan esimerkiksi kansanparannuskeinoilla.

Piirilääkärit ottivat tiukan linjan kerjäläisten työntekoon. Mikäli he halusivat apua, heidän täytyi olla valmiita tekemään töitä, oli niitä tai ei. Moni piirilääkäri pelkäsi myös, että kerjäämisestä olisi tulossa elinkeino ja monessa vuosikertomuksessa kerjäläisiä pidettiin laiskoina, mikäli he eivät ottaneet tarjottua työtä vastaan.

Oman piirin kerjäläisiä kohdeltiin eri tavalla kuin vieraiden kuntien kerjäläisiä. ”Omat” kerjäläiset saivat usein omalta piirilääkäriltään enemmän sympatiaa, ainakin vuosikertomuksissa. Heidän huono onnensa saatettiin nähdä todellisempana kuin vieraan kerjäläisen, jonka tarkoituksena oli päästä jakamaan heidän ruokaansa ja tuoda kulkutauteja heidän piiriinsä.

Käsitys kerjäläisistä kuitenkin muuttui, kun selvisi, että vuodesta 1868 oli tulossa erittäin rankka niin jo köyhälle talolliselle väestölle, kuin kerjäläisille. Vuoden 1868 vuosikertomuksissa heidän huolensa tuntuikin yhdistyvän ja useassa eri kunnassa hyväntekeväisyys lisääntyi ja asenteet kerjäläisiä kohtaan parani. Piirilääkärit puhuivat kerjäläisistä paljon myötätuntoisemmin vuonna 1868 kuin aikaisemmin.

Nälkävuosien aikainen järjestelmä kuitenkin ylikuormittui vahvasti nälkävuosien aikana ja sai osakseen paljon kritiikkiä lehdistöltä 1870-luvulla. Yhteiskunnan mielipide alkoi siirtyä kerjäläisiä ja vaivaishoitoa vastaan, siirtäen velvollisuuden elättämisestä yksilölle. Uudistettu laki tulikin voimaan 1879 siirtäen kuntien vastuun vain työkyvyttömistä huolehtimiseen ja asetti kerjäläiset irtolaisiksi.⁵⁴

⁵⁴ Jaakkola 1994, 110–139.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Finska läkäresällskapets handlingar 1865–1867. Piirilääkäreiden vuosikertomukset. Toim. J.C.Frenckell. Finska läkäresällskapet. Helsinki.

Finska läkäresällskapets handlingar 1868–1869. Piirilääkäreiden vuosikertomukset. Toim. J.C.Frenckell. Finska läkäresällskapet. Helsinki.

Tutkimuskirjallisuus

Forsberg & Häkkinen: Part II Finnish Famine [Suuret Nälkävuodet], 1867 to 1868. *Famines in European Economic History*. Englanti: Taylor & Francis Group, 2015.

Häkkinen, Antti: Nälkä valta ja kylä. *Talous, valta ja valtio: tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. 2. uud. p. Tampere: Vastapaino, 1992.

Huhtamaa, Heli: ”Kewät kolkko, talwi tuima”, ilmasto, sää ja sadot nälkävuosien taustalla. *Nälkävuodet 1867–1868*. Toim. Tuomas Jussila ja Lari Rantanen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2018.

Häkkinen, Antti; Vappu, Ikonen; Pitkänen, Kari ja Soikkanen, Hannu. Kun halla nälän tuskan toi: miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet. Porvoo: WSOY, 1991.

Häkkinen, Antti. Suomen 1860-luvun nälkäkatastrofi - syitä ja seurauksia. *Duo-Decim*, nro. 127, 23/2012, 2425–2430.

Jaakkola, Jouko: Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: suomalaisten sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 1994.

Kontturi, Saara-Maija. Lääkärikunnan synty: Suomen lääkärit n. 1750–1850. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2021.

- Toivanen, Annasara: Kirkon vai kunnan vaivaiset: Sairaiden ja vammaisten hoito Heinävedellä 1865–1879. Pro gradututkielma. Helsinki 2015.
- Turpeinen, Oiva. Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866–1868. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 1986.
- Urponen, Kyösti: Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: suomalaisten sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 1994.
- Vuorinen, Heikki S. Tautinen Suomi 1857–1865. Tampere: Tampere University Press, 2006.
- Vornanen, Jukka. ”Petty vanha tuttu”, Perinteisen korvikekulttuurin ja jäkäläleipävalistuksen yhteentörmäys. *Nälkävuodet 1867–1868*. Toim. Tuomas Jussila ja Lari Rantanen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2018.
- Wallius, Anniina: 150 vuotta sitten 200 000 suomalaista menehtyi – muistatko syyn? *Yle* 25.7.2017. Verkkootikkeli. <https://yle.fi/a/3-9738085>. [Haettu 20.5.2024].